

Temirbekova A.O.

Nukus davlat pedagogika instituti dotsenti., p.f.f.d.(PhD).

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchining nafaqat bilimlarni o‘zlashtirishi, balki o‘z fikrini aniq, izchil va mantiqiy ifodalashi, turli kommunikativ vaziyatlarda samarali mulohazaga kirisha olishi muhim kompetensiyalardan biri sifatida qaralmoqda. Mazkur jarayonda til va nutq insonning bilish faoliyati, tafakkuri, xotirasi, idroki hamda ijtimoiy munosabatlarini ta’minlovchi asosiy vosita hisoblanadi. Shu sababli lingvistikaning zamonaviy pedagogik va neyropedagogik fanlar tizimidagi o‘rnini aniqlash alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Lingvistika tilning tuzilishi, rivojlanishi va faoliyat ko‘rsatish qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan sifatida fonetik, leksik, grammatik, semantik va pragmatik hodisalarni tadqiq etadi. Biroq zamonaviy fanlararo tadqiqotlarda til faqat grammatik yoki strukturaviy tizim sifatida emas, balki insonning kognitiv faoliyati bilan bog‘liq murakkab hodisa sifatida ham qaralmoqda.

Neyropedagogika inson miyasining ishlash xususiyatlari, kognitiv jarayonlar va ta’lim o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishga yo‘naltirilgan fanlararo yo‘nalishdir. Ushbu yondashuvda tilni o‘zlashtirish jarayoni ham miyaning axborotni qabul qilishi, qayta ishlashi, xotirada saqlashi va zarur vaziyatda qayta tiklashi bilan bog‘liq holda izohlanadi. Shu nuqtayi nazardan, lingvistika neyropedagogika bilan uzviy aloqador bo‘lgan muhim fanlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi[1].

Lingvistika va neyropedagogika o‘rtasidagi aloqadorlik, avvalo, tilning insonning kognitiv faoliyatidagi o‘rni bilan belgilanadi. Inson atrof-muhitdan kelayotgan ma’lumotlarni qabul qilish, ularni tushunish, tahlil qilish va boshqalarga yetkazish jarayonida til vositalaridan foydalanadi. Ta’lim jarayonida esa bilim va axborotlarning katta qismi aynan til orqali o‘zlashtiriladi. Neyropedagogik yondashuv til o‘rganish jarayonida ta’lim oluvchining individual kognitiv imkoniyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. O‘quvchining diqqatini jamlashi, eshitish va ko‘rish orqali axborotni qabul qilishi, yangi so‘zlarni xotirada saqlashi, grammatik qoidalarni tushunishi va ularni nutqiy faoliyatda qo‘llashi lingvistik bilimlarning neyrokognitiv jarayonlar bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

O‘zbek psixologiya fanining yirik vakili E.G‘. G‘oziyev insonning bilish jarayonlari, tafakkur va nutq faoliyatining o‘zaro aloqadorligiga alohida e’tibor qaratadi. Olimning ilmiy qarashlari asosida nutq inson tafakkurining shakllanishi va rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, shaxsning borliqni anglash va o‘z fikrini ifodalash jarayonida muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur yondashuv neyropedagogik nuqtayi nazardan til ta’limida o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini faollashtirish, yangi bilimlarni avvalgi tajriba bilan bog‘lash va fikrlash jarayonlarini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi[2].

15-iyun, 2026-yil

Shu jihatdan, lingvistik bilimlarni o‘rgatish jarayonida faqat til birliklarini yodlatish bilan cheklanib qolmasdan, ularning mazmunini anglash, o‘zaro bog‘liqligini tushunish va real kommunikativ vaziyatlarda qo‘llashga e‘tibor qaratish muhimdir. Neyropedagogik fanlar tizimida lingvistika bir qator fanlar bilan o‘zaro aloqadorlikda rivojlanadi. Xususan, neyrolingvistika til va miya faoliyati o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rgansa, psixolingvistika tilning inson tomonidan qabul qilinishi, ishlab chiqilishi va tushunilishi jarayonlarini tadqiq etadi. Kognitiv lingvistika esa til birliklarini insonning bilimlari, konseptual tizimi va tafakkur jarayonlari bilan bog‘liq holda o‘rganadi.

Mazkur fanlararo aloqadorlik neyropedagogik ta’lim uchun muhim nazariy asos yaratadi. Chunki o‘quvchi yangi til materialini o‘zlashtirish jarayonida bir vaqtning o‘zida eshitadi, ko‘radi, anglaydi, xotirasida saqlaydi va uni amaliy nutqiy vaziyatda qo‘llaydi. Demak, lingvistik materialni o‘zlashtirish ko‘plab kognitiv jarayonlarning birgalikdagi faoliyatini talab qiladi.

O‘zbek tilshunosligida Sh. Rahmatullayevning til tizimi, so‘z ma’nosi va til birliklarining o‘zaro munosabatlariga oid ilmiy qarashlari lingvistik bilimlarni tizimli ravishda o‘zlashtirishning nazariy asoslarini belgilashga xizmat qiladi. Olimning til birliklarining shakl va mazmun jihatdan o‘zaro bog‘liqligiga oid qarashlaridan kelib chiqib, neyropedagogik yondashuvda yangi lingvistik axborotni o‘quvchining avvalgi bilimlari bilan bog‘lash va mazmuniy aloqalar asosida o‘zlashtirish samarali usul sifatida qaralishi mumkin[3].

Lingvistikaning neyropedagogik fanlar tizimidagi o‘rnini quyidagi yo‘nalishlarda ko‘rish mumkin:

fonetik yo‘nalish – tovushlarni eshitish, farqlash va to‘g‘ri talaffuz qilish;

leksik yo‘nalish – yangi so‘zlarni mazmuniy va assotsiativ bog‘lanishlar orqali o‘zlashtirish;

grammatik yo‘nalish – grammatik birlik va qoidalarni amaliy nutqiy vaziyatlarda qo‘llash;

semantik yo‘nalish – so‘z va gap mazmunini anglash, kontekst asosida ma’no hosil qilish;

pragmatik yo‘nalish – til vositalaridan turli kommunikativ vaziyatlarda maqsadga muvofiq foydalanish.

Demak, lingvistika neyropedagogik fanlar tizimida ta’lim mazmunini ilmiy jihatdan asoslash, til materiallarini tanlash va ularni ta’lim oluvchilarning kognitiv imkoniyatlariga moslashtirishda muhim metodologik vazifani bajaradi.

Til va tafakkur munosabati lingvistika hamda neyropedagogikaning umumiy tadqiqot yo‘nalishlaridan biridir. Insonning fikrlashi va o‘z fikrini ifodalashi til vositasida amalga oshadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchining fikrini og‘zaki va yozma shaklda ifodalashi uning nafaqat til bilimlarini, balki tafakkur va kognitiv faoliyatini ham rivojlantiradi.

A. Nurmonovning o‘zbek tilshunosligiga oid tadqiqotlarida til tizimi, til va nutq munosabati hamda til birliklarining kommunikativ xususiyatlariga alohida e‘tibor qaratilgan. Olimning til va nutqning o‘zaro aloqadorligi haqidagi ilmiy qarashlaridan kelib

15-iyun, 2026-yil

chiqib, ta’lim jarayonida lingvistik bilimlarni real nutqiy faoliyat bilan bog‘lash muhim ahamiyat kasb etadi. Neyropedagogik yondashuvda mazkur tamoyil o‘quvchining til materialini faqat nazariy jihatdan bilishi bilan cheklanmay, uni amaliy muloqot jarayonida qo‘llashini ta’minlashga xizmat qiladi[4].

Til va tafakkurning o‘zaro aloqadorligi ayniqsa bolalik va o‘smirlik davrida yaqqol namoyon bo‘ladi. Bola yangi so‘zlarni o‘zlashtirish orqali atrof-muhitdagi predmet va hodisalarni nomlaydi, ularni guruhlaydi, taqqoslaydi va ular o‘rtasidagi munosabatlarni anglay boshlaydi. Shu sababli lingvistik mashg‘ulotlar bolaning lug‘at boyligini kengaytirish bilan bir qatorda uning tafakkur operatsiyalarini ham rivojlantiradi.

Neyropedagogik yondashuv asosida til ta’limini tashkil etishda quyidagi kognitiv ketma-ketlikni kuzatish mumkin:

Idrok → Anglash → Til birligini o‘zlashtirish → Xotirada saqlash → Nutqda qo‘llash → Qayta aloqa → Mustahkamlash.

Mazkur ketma-ketlik o‘quvchining lingvistik axborotni qabul qilishidan boshlab uni amaliy kommunikativ faoliyatda qo‘llashigacha bo‘lgan jarayonlarni ifodalaydi. Zamonaviy ta’limning muhim maqsadlaridan biri o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdan iborat. Kommunikativ kompetensiya shaxsning turli ijtimoiy va kommunikativ vaziyatlarda til vositalaridan maqsadga muvofiq, aniq va samarali foydalana olish qobiliyatini ifodalaydi.

Lingvistika kommunikativ kompetensiyaning nazariy asoslarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. O‘quvchi fonetik, leksik, grammatik va semantik bilimlarni egallash orqali o‘z fikrini aniq ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Biroq neyropedagogik yondashuvda mazkur bilimlar amaliy nutqiy faoliyat bilan uyg‘unlashtirilishi lozim. Masalan, yangi so‘zlarni o‘rgatishda faqat ularning lug‘aviy ma’nosini yodlatishdan ko‘ra, so‘zlarni obraz, rasm, predmet, harakat va real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash samaraliroq bo‘lishi mumkin. Grammatik qoidalarni o‘rgatishda esa tayyor qoidani yodlashdan ko‘ra, o‘quvchining misollar asosida qoidani mustaqil aniqlashi va uni muloqotda qo‘llashi kognitiv faollikni oshiradi.

Shuningdek, dialogik va rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, hikoya tuzish, assotsiativ xaritalar, klasterlar va vizual materiallardan foydalanish lingvistik bilimlarni faol nutqiy tajribaga aylantirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganimizda lingvistikaning neyropedagogik fanlar tizimidagi o‘rni uning til, nutq, tafakkur, xotira, idrok va boshqa kognitiv jarayonlar bilan bevosita aloqadorligi bilan belgilanadi. Lingvistika tilning strukturaviy va funksional xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslab bersa, neyropedagogika mazkur bilimlarni inson miyasining ishlash qonuniyatlari va ta’lim jarayonining kognitiv mexanizmlari bilan bog‘lash imkonini beradi. Demak, lingvistikaning neyropedagogik fanlar tizimidagi o‘rnini chuqur tadqiq etish, tilni o‘zlashtirishning neyrokognitiv mexanizmlarini hisobga olgan holda ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish zamonaviy ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

15-iyun, 2026-yil

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tokuhamma-Espinosa T. Mind, Brain, and Education Science: A Comprehensive Guide to the New Brain-Based Teaching. – New York: W.W. Norton & Company, 2011.
2. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2002.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
4. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
5. Baddeley A. Working Memory, Thought, and Action. – Oxford: Oxford University Press, 2007.

